А В А Р М А Ц І
В А А Д А Б И Я Т

ХІЯЛТІУЛ ПРОГРАММАБИ

1-4 КЛАССАЛ

УЧИТЕЛЬ: ДЖАВАТХАНОВА П.М

2020-2021 УЧЕБНЫЙ ГОД

Авар мацI

Программаялъе баян

Программа хIадур гъабуна байбихьул школалда тIуразаризе хIисабалде росарал хIасилалги, Обществоялда инсанасул рухIияб рахъ, хьвада-чIвадиялъул къагIидаби церетIеялъул ва гьесие тарбия кьеялъул концепцияги, Байбихьул школалъул лъайкьеялъул федералияб пачалихъияб стандартги кьочIое росун.

Жакъасеб школалда тIадаб борч ккола гIун бачIунеб гIелалъе гъваридаб ва щулияб гIелмияб лъай кьей, гьеб жидер практикаялъулъ хIалтIизабизе ругъун гьари, дунялалдехун материалистияб бербалагьи лъугьинаби.
Гьеб масъала гIумруялде бахъинабиялъулъ кIудияб бакI ккола рахьдал мацIалъ.

Байбихьул классазда рахьдал мацI малъула кIиго аслияб мурад яшавалде бахъинабизе:

1. НахъгIунтIиялъулаб мурад (мацIалъул хIакъалъулъ бугеб гIелмуялъул аслиял бутIабазулгун лъай-хъвай гьаби ва гьелъул кьучIалда цIалдохъабазул логикияб пикру ва гIаламаталгин символикияб бичIчIи лъугьинаби);

2. Социокультурияб мурад (цIалдохъабазул хурхен гьабиялъулаб бажари лъугьинаби: кIалзул ва хъвавул калам, монологияб ва диалогияб калам, гьединго, грамматикиял гъалатIал риччачIого, хъваялъул бажари цебетIезаби).

Гьединго байбихьул классазда авар мацI лъазабиялъ кумек гьабула гьал хадусел суалал тIуразе:

тIолго инсаниябгин моралияб бечелъи ботIролъе боси, творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби;

сверухъ бугеб хIакъикъаталъул, гIадамазул жамгIияталъул ва тIабигIаталъул хIакъалъулъ лъималазул бугеб цо чIванкъотIараб бичIчIи бечелъизаби;

жалго жидедаго чIун, хIалтIиялъул къагIидаби лъай;

цIикIкIинаби.

Авар мацIалъул курс байбихьула хъвазе-цIализе малъиялдаса. Хъвазе-цIализе малъула сентябралдаса байбихьун апрелалде щвезегIан. Лъималазда материал лъаялда бан, мугIалимасул ихтияр буго хъвай-цIали малъизе бихьизабураб заман дагь гьабизе, ялъуни цIикIкIинабизе. Хъвазе-цIализе малъула гьаркьилаб аналитикиябгин синтетикияб методалдалъун. Хъвай-цIали малъиялъул масъалаби цIализе малъиялъул дарсаздаги хъвадаризе ругьун гьариялъул дарсаздаги тIурала, ай хъвай-цIали малъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругьун гьарула, гьебги щула гьабула, калам цебетIезабиялъул хIалтIаби тIоритIулаго.

Хъвай-цIали малъи гIуцIун буго кIиго бутIаялдасан:

1. ХIадурлъиялъул заман.

2. ХIарпал малъулеб (букварияб) заман.

Гьеб кIиябго заманалда мугIалимас унго-унгояб кIвар кьезе ккола лъималаз гьаркьал ритIун рахъиялде, гьезда хъвазе-цIализе малъиялде, гьезул рагIул нахърател бечед гьабиялде, калам цебетIезабиялде.

Дарсазда лъимал ругьун гьарула предложениял рагIабазде, рагIаби слогазде риххизе; рагIабазулъ гьаркьазул тартиб бижизабизе, гьезда гьоркьоб бухьен чIезабизе. Лъималаз лъазабула гьаркьал хIарпаздалъун рихьизаризе; рагIаби, слогал гIуцIизе ва цIализе; бичIчIун, битIун цин слогалккун, цинги рагIабиккун предложениял ва цоцазда хурхараб калам цIализе.

ЦIализе ругьун гьариялда цадахъ лъималазда хъвазеги малъула. Гьел ругьун гьарула гьаркьал хIарпаздалъун хъвазе, къотI-къотIараб азбукаялъул кумекалдалъун хIарпаздасан, слогаздасан рагIаби данде гьаризе, хъвавул ва басмаялъулаб тексталдаса хIарпал ва рагIаби битIун хъвазе, мугIалимас абурал хъваялъулъги цIалиялъулъги батIалъи гьечIел рагIаби ва гьединал рагIабаздасан данде гьарурал къокъал предложениял хъвазе, предложениялъул авалалда ва гIадамазул, хIайваназул цIаразул бетIералда кIудияб хIарп хъвазе.

БитIунхъваялъул ва цIалиялъул иш мурадалде щвеялъе гIоло

цIалул дарсазде, тIехьалде (лъаялъул иццалде) интерес бижизаби.

Авар мацI лъазабулаго, пайда босула аслияв дидактикияв принципаздасан. Гьелъул магIна ккола щивав цIалдохъанасул хаслъи хIисабалде боси, тартибалда материал лъазаби ва гьеб гъваридго бичIчIи.

Курсалъул гIаммаб характеристика

Авар мацIалъул кумекалдалъун программаялъ кIвар буссинабун буго «Филология» абураб гIелмияб бутIаялъул гьал хадусел масъалаби тIуразариялде:

1. Дагъистаналъул мацIал ва маданиятал батIи-батIияв рукIиналъул ва гьел цоцада рухьарал рукIиналъул хIакъалъулъ авалияб бичIчIи лъугьинаби;
2. КIалзул ва хъвавул диалогияб ва монологияб калам цебетIезаби;
3. Цоцада хурхен гьабиялъулаб бажари цебетIезаби;
4. РухIияб ва эстетикияб бичIчIи лъугьин;
5. Творческияб къагIидаялъ хIалтIиялъул бажари цебетIезаби.

Рахьдал мацI малъиялъул мурадалде щвезе, программаялъ гьал хадусел практикияв масъалаби тIуразаризе рихьизарун руго:

- цебе лъураб мурадалда ва масъалабазда рекъон мацIалъул алатал тIаса рищиялъул бажари, цIалдохъабазул калам, рекIелъ щибниги жо цебечIезабизеги гъваридго пикру гьабизеги бугеб гьунар цебетIезаби;

- авар мацIалъул гIуцIиялъул ва системаялъул, ай лексикаялъул, фонетикаялъул, графикалъул, орфографиялъул, орфоэпиялъул, морфемикалъул (рагIул гIуцIиялъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул хIакъалъулъ бищунго гIадатияв баянал цIалдохъабазе щвей;

- жиндирго пикру бицине, захIматаб гуреб хъвавул текст гIуцIизе, диалогалъулъ гIахьаллъизе, битIун хъвазе ва цIализе бугеб бажари лъугьинаби;

- жиндирго калам камиллъизабизе хIаракат бахъи, мацI лъазабизе гьира бижизаби, мацIалъул бацIцIалъи цIуниялъулъ жалги гIахьалал рукIин цIалдохъабазда бичIчIи, гьезулъ мацIалдехун бугеб къиматаб бербалагьи

босун, гьел мацIалъул бутIаби ва темаби гъварид ва гIатIид гьаризе.

Фонетикаялда ва графикаялда хурхараб аслияб лъайги, бажариги, ругъунлъабиги цIалдохъабазе щола 1 ва 2 классалда. Гьеб заманалда цIалдохъабазе щола гьаркьазул ва хIарпазул, рагьаралги рагъукъалги гьаркьазул, геминатазул ва лабиалиял гьаркьазул, алфавиталъул, ударениялъул ва слогалъул хIакъалъулъ авалиял баянал. Лъималазда бажарула рагIулъ гьаркьал битIун абизе, абураб ва хъвараб рагIулъ гьаркьал ва хIарпал дандекквезе, алфавиталда ругел хIарпазул цIарал битIун абизе, рагIулъ гьаркьазул тартиб чIезабизе, хIарпал гьоркьор риччачIого ва гьезул бакI хисичIого рагIаби хъвазе, слогалккун рагIаби рикьизе, рагьарал ва рагъукъал гьаркьал ратIа рахъизе, лабиалиял гьаркьал битIун абизе ва рагIулъ гьел хIарпаздалъун битIун рихьизаризе, геминатал битIун абизе ва рагIулъ гьел хIарпаздалъун битIун рихьизаризе. III-IV классаздаги гьеб темаялда тIад хIалтIи гьабула гьоркьоса къотIичIого. Лъималазда малъула гьаркьал хIарпаздалъун рихьизаризе, гьаркьал ритIун рахъизе, гьел рихьизарулел хIарпал ритIун хъвазе, рагIи слогазде бикьизе, рагIулъ ударение бугебги гьечIебги слог батIа бахъизе.

Лексикаялда хурхарал хIалтIаби гьарула ункъабго лъагIалида жаниб. Гьединал хIалтIаби тIоритIула грамматика, рагIул гIуцIи ва битIунхъвай малъиялда цадахъ. Грамматикаялъул, цIалул, битIунхъваялъул ва калам цебетIезабиялъул дарсазда лъималазда лъала предметал, гIаламатал, ишал рихьизарулел рагIабазул цIарал ритIун хIалтIизаризе, жидерго пикру загьир гьабизе, къваригIараб рагIи балагьизе. Гьединго гьез лъай-хъвай гьабула синонимазулгун, антонимазулгун, битIараб ва хъвалсараб, цо ва гIемер магIнаялъул рагIабазулгун.

РагIул гIуцIиялъулгун цIалдохъабаз лъай-хъвай гьабула 3 абилеб классалда. Гьезда лъала рагIулъ магIнаял бутIаби рихьизаризе, суффиксазул кумекалдалъун цIиял рагIаби лъугьинаризе, кьибил цоял рагIаби цого цо рагIул формабаздаса ратIа гьаризе; рагIул форма яги цIияб рагIи лъугьинабулаго, аслуялъулъ рагьарал ва рагъукъал гьаркьал битIун хисизе.

цIикIкIараб кIвар кьола рагIулъ ва слогалъулъ щибаб гьаракь батIабахъиялде ва бихьизабиялде, гьел гьаркьазул тартиб ва цоцазда гьоркьоб бухьен чIезабиялде; цIалдохъабазул каламалъул лугби камиллъизариялде ва гьаркьал, слогал, рагIаби битIун абиялде.

Хъвай-цIали малъиялъул дарсазда лъималазул цогидазухъ гIенеккизе, мугIалимасул ва цогидал цIалдохъабазул калам тIубанго бичIчIизе бугеб бажари камил гьабула. Лъимал ругьунлъула классалда цере кIалъазе, мугIалимас лъурал суалазе жавабал кьезе, къваригIараб жо гьикъизе, цIалараб жоялъул, лъагIалил ункъабго заманалда жаниб гIадамаз гьабулеб хIалтIул хаслъияльул ва хисардулеб тIабигIаталда хадуб жидерго халкквеязул, ралагьарал фильмазул хIакъалъулъ бицине.

Гьединго хъвай-цIали малъиялъул дарсал тIоритIулаго, цIалдохъабазул лъугьуна цIалиялъул бищун гIадатаб бажари. ТIоцебесеб классалда лъимал ругьунлъула бичIчIун, битIун, гIедегIичIого цIализе, тIехьгун ва текстгун хIалтIизе.

Хъвазе-цIализе малъулелъул, лъималазул психологиял хаслъабиги хIисабалде росун, мугIалимас дарсазда батIи-батIиял хIалтIаби тIоритIула, гьединго лъимал тIамула свак чучиялъе физкультминутка, расанди гьабизе ва кучIдул ахIизе.

Хъвазе-цIализе малъун хадуб авар мацIалъул курс лъазабизе байбихьула. Авар мацIалъул курс гIуцIун буго гьал хадусел бутIабаздасан:

Фонетика ва орфоэпия, графика, лексика, рагIул гIуцIи (морфемика), грамматика (морфология ва синтиксис);

БитIунхъвай (орфография) ва лъалхъул ишараби лъеялъул къагIидаби (пунктуация);

Калам цебетIей.

Программаялда авар мацIалъул курсалъул хIакъалъулъ, лъималазул гIелазул хаслъабиги хIисабалде росун, бищун гIадатал (авалиял) баянал кьун руго. МацIалъул гIемерисел бутIаби (разделал) ва темаби щибаб классалда такрарлъула. Гьелъ рес кьола, лъималазул лъаялъул даражаги хIисабалде

гьабулеб хІалтІи гьал хадусел бутІабаздасан гІуцІун буго:

- текстальул хІакъальулъ бичІчІи (текст ккола магІнаялъул ва грамматикияб рахъалъ кІиго я цІикІкІун цоцазда рухьарал предложениял); текст ва гІаммаб темаялъ цолъизаричІел, батІаго ругел предложениял цоцаздаса ратІа гьариялъул бажари лъугьинаби;

- текстальул тема (текстальулъ цо сундулниги хІакъальулъ бицунеб жоялда тема абула); текстальул тема чІезабизе бажари, ай текстальулъ сундул хІакъальулъ бицунеб бугебали бихьизаби;

- текстальул аслияб пикру; мугІалимасул кумекалдальун текстальул аслияб пикру загьир гьабизе бажари;

- тексталда цІар лъей; тексталда цІар лъезе бажари (текстальул аслияб пикруялде ва гьельул темаялде мугъги чІван);

- текстальул гІуцІи; хабарияб текст бутІабазде биххизе бажари (байбихьи, аслияб бутІа ва ахир);

- текстальул бутІабазда гъоркьоб бугеб бухьен; текстальулъ жидер кумекалдальун аслияб бутІа ва байбихьи яги аслияб бутІа ва ахир цоцазда рухьарал рагІаби ратизе бажари; гІуцІулеб текстальул бутІабазда гъоркьоб бухьен чІезабизе бажари;

- текстальул щибаб бутІаялда жанир ругел предложениязда гъоркьоб бухьен; жидер кумекалдальун предложениял цоцазда рухьарал рагІаби ратизе бажари, масала: цІарубакІал, союзал;

- текстальулъ сипат-сурат гьабиялъул ресал; текстальулъ метафорал, эпитетал, дандекквеял, олицетворениял рихьизаризе бажари; гьел киналго жидер каламальулъ хІалтІизаризе бажари;

- Текстазул тайпаби: хабарияб текст, сипатияб текст ва пикрияб текст (лъай-хъвай гьаби);

- изложениялъул хІакъальулъ бичІчІи; хІадурараб, яги киназго цадахъ гІуцІараб, ялъуни живго жиндаго чІун гІуцІараб планалда рекъон чидар текст (лъилниги сундулниги хІакъальулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун) цІи гьабун хъвазе бажари;

- сочинениялъул хIакъалъулъ бичIчIи (бицун ва хъван); сюжетиял суратазда яги цо сураталда тIасан, гьединго цо кинаб бугониги темаялда тIасан текст гIуцIизе бажари; цебеккунго киналго гIахьаллъун дандбараб текст хъвазе бажари;

Тексталда тIад хIалтIулаго, хIисабалде росула гьелъул хIасил, гIуцIи ва сипат-сурат гьабиялъул ресал.

Каламалъул культура борхизабиялъе гIоло программаялъ тIалаб гьабулеб буго ричIчIизе бигьаял гьал хадусел литературияб нормабазулгун лъай-хъвай гьабизе:

- рагIаби битIун аби (орфоэпиял нормаби);

- предложениял битIун гIуцIи ва рагIабазул дандраязулъ рагIабазул формаби битIун хIалтIизари (грамматикиял нормаби);

- магIнаялъул рахъги хIисабалде босун, рагIаби битIун хIалтIизари (рагIаби хIалтIизариялъул къагIидаби);

ЦIалдохъанасул калам цебетIезабиялъулъ хIакъикъиял хIасилал кьезе ккани, гьезда литературияб мацIалъул нормабиги сипат-сурат гьабиялъул ресалги лъай гIоларо, къваригIуна авар мацIалъул ва цIалиялъул дарсазда, гьоркьоса къотIичIого, текстазул анализ гьабизе.

Литературияб мацIалъул нормабазда тIад хIалтIи практикияб къагIидаялъ гьабула. Гьеб хIалтIи тIобитIула рахьдал мацIалъул темаби лъазарулагоги, класс тун къватIисел дарсаздаги, изложениял ва сочинениял хъвалагоги, цIалиялъул дарсаздаги тIубараб цIалул лъагIелалъ. ЦIалдохъаби ругьун гьаризе ккола каламалъулъ ккарал гьалатIал цоцаз ритIизаризе ва батIи-батIиял тайпабазул словараздаса пайда босизе.

ЦIалдохъабазул калам цебетIезабиялъе чара гьечIого хIажалъула тайпа цоял членалгун гIадатал предложениялги кIиго гIадатаб предложениялдасан гIуцIараб журарал предложениялги цоцазда дандекквезе, битIараб каламгун предложениялда хадуб халкквезе, нахърилълъиналъул союзрагIабигун ва союзрагIаби гьечIого журарал нахърилълъарал предложениязулгун лъай-хъвай гьабизе.

БитIараб каламгун предложениялги нахърилълъиналъул союзрагIабигун ва союзрагIаби гьечIого журарал нахърилълъарал предложениялги байбихьул классазда лъазаруларо. Амма лъималаз, изложениял ва сочинениял хъвазе хIадурлъулаго, гьединго творческиял хIалтIабазулъ риччарал гъалатIазул анализ гьабулаго, гьезул хаслъабазулгун лъай-хъвай гьабула. Гьелда тIадеги, нилъеда лъала байбихьул классазул цIалдохъабаз жидер кIалзул ва хъвавул каламалъулъ гьединал предложениял гIатIидго хIалтIизарулеллъи. Гьединлъидал мугIалимас хIаракат бахъизе ккола гьезул гIуцIиги, гьел каламалъулъ хIалтIизариялъул хаслъиги лъималазда бичIчIизабизе.

МугIалимас, гьоркьоса къотIичIого, кIвар кьезе ккола цIалдохъанасул, гъалатIал риччачIого, битIун хъвазе бугеб бажари цебетIезабиялде. Гьелъие программаялда кьун руго хIарпаздалъун гьаркьал рихьизариялъул, цо мухъида инчIел рагIаби цоги мухъиде, слогазде рикьун, росиялъулги, рагIаби ратIа тIун хъваялъулги, кIудияб хIарп хъваялъулги къагIидаби.

Берцинго хъваялъе, хатI куцаялъе программаялда хасаб заман бихьизабун гьечIо. Гьединлъидал щибаб грамматикаялъул дарсида 8–10 минуталъ мугIалимас тIадчIей гьабула цIалдохъабаз хъвалебщинаб жо берцингоги бацIцIадгоги букIинабиялде. Гьаниб кьола хатIалъул хашлъи тIагIинабиялде руссарал ругьунлъиялъул тIадкъаял, рихьизарула мисалиял хIарпал ва рагIаби.

Дидактикаялъул кIвар бугел суалазул цояб ккола контролиял (хъвавул) хIалтIабазул хIасилазул кьучIалда цIалдохъабазул лъайгун бажари борцин ва къимат лъей. Байбихьул классазда авар мацIалъул хъвавул хIалтIабазул аслиял тайпабилъун ккола: тIаде балагьун текст хъвай, эркенаб диктант, гIинзул ва берзул диктант, творческияб диктант, хIадурлъиялъул ва тIасабищул диктант, ругьунлъиялъул изложениял ва сочинениял.

Словариял диктантазе кьезе кколеб рагIабазул къадар букIине бегьула:

II классалда – 8–10,

III классалда – 10–12,

IV классалда – 12–15.

Хал гьабиялъул диктантал гьаризе рихьизарурал текстазулъ ругел рагIабазул къадар гIага-шагарго гьадинаб букIине бегьула:

I классалда – 10–15,

II классалда – 30–40,

III классалда – 40–50,

IV классалда – 60–70.

Ругъунлъиялъул изложениязе чIезабун буго гьаб къадар:

I классалда – 15–20,

II классалда – 30–40,

III классалда – 50–60,

IV классалда – 70–80.

Щибаб дарсида цIалдохъаби ругьунлъула цIалул тIехьгун хIалтIизе, битIун хъваялъеги цIалиялъеги жиндие къваригIунел къагIидаби, гьезда хурхарал хIалтIаби ва лъазарулел темаби хехго ратизе, хIалтIабазе кьурал киналго тIадкъаял тартибалда тIуразе, гьезул мурад бичIчIизе.

Квалквал гьечIого, хадубккунги церехун ине лъималазе гIураб лъай щвеялъул мурадалда пайда босизе ккола батIи-батIиял дидактикиял хIаяздаса, хасго рекIелгъеялъул материалаздаса (кроссвордаздаса, шарадаздаса, ребусаздаса, болъабаздаса, грамматикияб ва битIунхъваялъул лотоялдаса ва гь.ц.)

Байбихьул классазул лъималазда кIоларо цо жоялда тIаде халат бахъун жидерго кIвар буссинабизе, гьел хехго свакала. ГьединлЪидал дарсида цIалдохъабигун хIалтIиялъул къагIидаби батIи-батIиял рукIине ккола (мугIалимазухъ гIенекки, гара-чIвари, тIахьалгун ва тетрадалгун хIалтIи, хъвавул ва кIалзул хIалтIаби иргаялда тIоритIи, мех-мехалда минутаялъул махсараби, расандаби ва физкультура гьаби).

Программаялда кьурал темабазе сагIтал рикьун руго мисалияб къагIидаялъ. Жиндирго хIалбихьиялде, цIалдохъабазул лъаялде ва щибаб классалда гьабулеб хIалтIул шартIазде балагьун, мугIалимасул ихтияр буго мустахIикъаблъун бихьулеб бакIалда сагIтазул хиса-баси гьабизе.

Байбихьул классазда малъула каламалъул бутIабиги. ТIоцебесеб классалда, терминалги абичIого, определение кьечIого, суалазул кумекалдалъун, лъимал ругьун гьарула предмет, предметалъул гIаламатал, предметалъул иш бихьизабулел рагIаби каламалъулъ хIалтIизаризе, суалазда рекъон предложениязда жанир гьел ратIа рахъизе. КIиабилеб классалда предмет, предметалъул гIаламатал, предметалъул иш бихьизабулел рагIабазул кьучIалда лъималаз лъай-хъвай гьабула предметияб цIаралъулгун, прилагательноялъулгун ва глаголалъулгун. Лъабабилеб ва укъабилеб классазда гьелго каламалъул бутIаби дагьалги гьваридго малъула. Глагол заманабазде хисизабизе, предметияб цIар падежазде сверизабизе, гьединго прилагательноял жинсазде ва гIемерлъул формаялде хисизаризе жеги гIатIидго ругьунлъула. Предметияб цIаралъул, жинсиял глаголазул, прилагательноязул жинс, цолъул ва гIемерлъул форма, глаголалъул заман ва мурадияб форма малъула 3 абилеб классалда. Предметияб цIаралъул гIадатал падежал лъазарула 3 абилеб классалда, бакIалъул падежал – 4 абилеб классалда (терминалги абичIого, практикияб къагIидаялъ). Гьелда тIадеги, 3 – 4 классазда цIалдохъабаз лъай-хъвай гьабула цIарубакIалъулгун ва рикIкIеналъулгун. Наречиялъулгун лъималаз лъай-хъвай гьабула практикияб къагIидаялъ. Наречиялъул хIакъалъулъ гьезда лъала жиб иш лъугьараб куц, бакI, заман, къадар, гIилла-мурад баян гьабулеб каламалъул бутIа кколеблъи ва кин? киб? кибе? киса(н)? кида? щай? кигIан? абурал суалазе жаваблъун бачIунеблъи.

Байбихьул классазда предложениялъул хIакъалъулъ цIалдохъабазе щола гьадинал баянал:

I. Предложение ва, абулеб жоялъул мурадалдеги интонациялдеги балагьун, гьелъул тайпаби;

2. Предложениялъул бетIерал ва бетIерал гурел членал;

3. Предложениялда жаниб рагIабазул бухьен;

4. ТIибитIараб ва тIибитIичIеб предложение;

5. ГIадатаб ва жубараб предложение;

6. Предложениялъул тайпа цоял членал;

7. РагӀабазул дандрай.

Гьезул хӀакъалъулъ баян цӀалдохъабазе щибаб классалда дагь-дагьккун щола.

1 классалда лъимал ругьун гьарула калам предложениязде биххизе, рагӀабаздаса предложениял ратӀа гьаризе, гьел, интонацияги цӀунун, цӀализе, предложениялъул авалалда кӀудияб хӀарп хъвазе, ахиралда тӀанкӀ лъезе.

2 классалда цӀалдохъабазда малъула предложениялъул бетӀерал членал, кколеб интонацияги цӀунун, предложение цӀализе, предложениялъул ахиралда тӀанкӀ, суалияб ва ахӀул ишараби лъезе.

3 классалда цӀалдохъабазе щола рагӀабазул дандраялъул, хабарияб, суалияб, тӀалабияб ва ахӀул предложениязул, предложениялъул бетӀерал ва бетӀерал гурел членазул, гӀадатал тӀиритӀарал ва тӀиритӀичӀел предложениязул, гӀадатал ва журарал предложениязул хӀакъалъулъ баянал.

4 классалда лъимал ругьун гьарула тайпа цоял членалгун предложениял гӀуцӀизе ва гьел ритӀун цӀализе, гьезулъ лъалхъул ишараби лъезе.

Синтаксисиял темаби ва каламалъул бутӀаби лъазарулаго, гьоркьоса къотӀичӀого, тӀоритӀула предложениялъулъ рагӀабазул бухьен чӀезабиялда, рагӀабазул дандраял ратӀа гьариялда ва гьел гӀуцӀиялда хурхарал хӀалтӀаби.

Классалдаса классалде гьварилъула гӀадатаб предложениялъул синтаксисияб разбор гьабиялъул къагӀидабиги.

Текст. Бухьараб калам цебетӀезаби абураб бутӀаялъулъ аслияб бакӀ ккола тексталда тӀад гьабулеб хӀалтӀиялъги гьеб текст бичӀчӀизе ва гӀуцӀизе, гьединго тексталда тӀаса жиндирго пикру бицине ругьун гьариялъул хӀалтӀабазги. Предложениялдаго гӀадин, щибаб классалда тексталда тӀад хӀалтӀула тӀубараб цӀалул соналда. ХӀакъикъаталда кӀалзул ва хъвавул формаялда тексталда тӀад хӀалтӀи щибаб дарсида гьабула. Гьедин лъималазухъа бажарула авар мацӀалда тӀаса щвараб лъаялдаса жидер калам цебетӀезабиялъулъ пайда босизе.

«Текст. Бухьараб калам цебетӀезаби» абураб разделалъулъ тексталда тӀад

цере лъурал шартIазда ва мурадазда рекъон гаргадиялъул къагIидаби тIаса рищи. Диалогалъулъ гIахьаллъизе лъай.

КIалъа-ралъай байбихьизе, гьоркьоб къотIизе тунгутIизе, лъугIизабизе ва жиндирго гIакълуялдалъун жиндехунго ракI цIазабизе бажари. Лъилниги, сундулниги хIакъалъулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун, хабар бицине бажари. Каламалъул этикаялъул нормаби (ай салам кьезеги, къо-мех лъикI гьабизеги, тIаса лъугьинеги, баркала кьезеги, лъидехунниги гьаригун хитIаб гьабизеги) лъай. БитIун абиялъул нормаби ва интонация цIуни.

ЦIали.

ЦIалул текст бичIчIи. КъваригIараб материал батиялъул мурадалда тIаса бищун цIали. Тексталъулъ рихьдаего кьураб информация бати. Тексталъулъ бугеб информациялъул кьучIалда цо кинаб бугониги хIасилалде рачIине. Тексталъулъ бугеб информациялъе баян кьей ва гьеб гIаммлъизаби. Тексталъул хIасилалъул, гьелъул гIуцIиялъул ва мацIалъул хаслъиялъул анализ гьаби ва гьезие къимат кьей.

Хъвадари.

Гигиеналъул тIалабазда рекъон бичIчIулеб (бигьаго цIализе кIолеб), берцинаб хатIалъ хъвадаризе лъай. Лъазарурал къагIидабазда рекъон абун ва тIаде балагьун хъвай. ЦIалараб ва гIенеккун рагIараб тексталъул хIасил мухIканго яги тIаса бищун хъвай. Жиндир гIумруялъулъ ккараб лъугьа-бахъиналъул, сверухъ бугеб тIабигIаталъухъ халкквеялъул, пайдаял ишазул, литературиял асаразул ва гь.ц. хIакъалъулъ сипат-сурат гъорлъе ккезабун, ялъуни жиндирго пикру загьир гьабун, гьитIиналго харбал херхине.

Хъвай-цIали малъи (135 сагIат)

ТIадехун абухъе, хъвай-цIали малъи гIуцIун буго кIиго бутIаялдасан:

1. ХIадурлъиялъул заман.

2. ХIарпал малъулеб (букварияб) заман.

Хъвазе-цIализе малъула гьаркьилаб аналитикиябгун синтетикияб

методалдалъун.

Хъвай-цIали малъи ккола цадахъаб тадбир: цIализе малъиялда цадахъ хъвадаризеги ругъун гьарула, гьебги щулалъизе гьабула калам цебетIезабиялъул хIалтIаби тIоритIулаго, ай гьаркьаздасан рагIи, рагIабаздасан предложение, предложениял дандран хабар гIуцIизе ругъун гьарулаго.

Фонетика.

Каламалъул гьаркьал ва гьезул характеристика. РагIул магIнаги гьелъул гьаркьилаб гIуцIиги цоцада рухьарал рукIин бичIчIи.

РагIулъ жалго жидедаго чIарал гьаркьал рихьизари. РагIулъ гьаркьазул къадар ва тартиб чIезаби, сипат-суратаблъулалгин символиял схемабазулъ гьел хъвай.

Рагьарал ва рагъукъал гьаркьал ратIа гьари. Гьел схемабазулъ рихьизари.

Абиялъул бищунго гьитIинаб бутIа хIисабалда слог. РагIаби слогазде риххи, рагьарал, къарал ва рахарал слогал. Ударение. РагIулъ ударение тIаде кколеб бакI бихьизаби, ударение бугелги ударение гьечIелги слогал ратIа рахъи,

РагIабазул слогалъулабгин гьаркьилаб анализ гьабизе (рагIулъ гьаркьазул къадар чIезабизе, рагIул бетIералда, бакьулъ, ахиралда букIаниги, гьеб гьаракь бугеб бакI лъазе, ударение бугеб слог бихьизабизе) лъай.

Графика.

Гьаркьал ва хIарпал ратIа рахъи: хIарп гьаркьил ишара ккола. Гьаркьал хIарпаздалъун рихьизаризе бажари. *Е, ё, ю, я* рагьарал хIарпал. Ъ гьаракь ва хIарп. Ь хIарп. Гьез тIубалеб хъулухъ.

Авар алфавиталъулгун (хIарпазул тартибалъулгун) лъай-хъвай гьаби.

ЦIали.

Слогалккун цIалиялъул бажари лъугьинаби. Лъимералъул хасаб темпалда дандекколеб хехлъиялда слогалккун ва рагIабиккун цокIалаяб цIали. РагIаби, рагIабазул дандраял, предложениял ва къокъал текстал бичIчIун цIали. Лъалхъул ишарабазда рекъон лъалхъи гьабун ва интонация цIунун, цIали.

ЦІалул планалда авар мацІалъ ккураб бакІ

Байбихьул школалда авар мацІ лъазабизе бихьизабун буго кинабниги 354 сагІат. 1 классалда 150 сагІат кьун буго: гьезда гьоркьоса 135 сагІат хъвазе-цІализе малъияльул дарсазе (анкьида жаниб 5 сагІат, 27 цІалул анкь), 15 сагІат (анкьида жаниб 2,5 сагІат, 6 цІалул анкь) авар мацІалъул курсалъе бихьизабун буго[1].

2 – 4 классазда авар мацІалъул дарсазе 68 – 68 сагІат кьун буго (щибаб классалда 34 – 34 цІалул анкь, анкьида жаниб 2-2 сагІат).

Курс лъугІун хадуб кьолел хІасилал

Байбихьул школа лъугІарал цІалдохъаби гьал хадусел хІасилазде щола:

Напсиял хІасилал

1. Жиндирго ВатІаналдаса, Россиялъул ва Дагъистаналъул миллатаздаса гьезул тарихалдаса чІухІиялъул асар бижизаби, жив цо кинаб бугони къавмалъул ва миллаталъул чи вукІин бичІчІи.
2. Цоцазда рухьарал, амма цоцазда рельъинчІел тІабигІаталдехун, миллатаздехун, маданиятаздехун ва диназдехун цолъи цІунараб, ай кІибикьичІеб, обществоялда гІадамазул гІумруялда, гьезул гьоркьоблъиялда бухьараб бербалагьи бижизаби.
3. Цогидал миллатазул маданияталдехун ва гьезул тарихалдехун, гьединго батІияб пикруялдехун цІуна-къараб балагьи бижизаби.
4. ЦебетІун хисулеб дунялалде черх ругьунлъизаби.
5. ЦІалиялдехун интерес бижизаби.
6. Обществоялда чиясул хьвада-чІвадиялъул къагІидабазул ва гІадамазул гІумруялда, гьезул гьоркьоблъиялда бухьараб (ай социалияб) ритІухълъиялъулги эркенлъиялъулги кьучІалда жинца гьарурал ишазул жавабчилъиги жибго жиндаго чІараб, цогиялда бухьинчІеб хасиятги цебетІезаби.

---

[1]Авар мацІалъул курс хъвазе-цІализе малъун хадуб лъазабизе байбихьула. Авар мацІалъул ва литературияб цІалиялъул дарсал цоцазда ращадал рукІине ккола.

7. Эстетикиял бичIчIиял, хIажалъаби ва бечелъаби лъугьинари.

8. Цогидал гIадамазе кумекалъе хIадурав, ният лъикIав, хIалхъублъи гьечIев, гIадамазе лъикIлъи гьабулев инсан вахъинави.

9. ГIел бащадазда ва цIикIкIаразда цадахъ хIалтIизеги щулияб гьоркьоблъи гьабизеги бугеб бажари цебетIезаби, тIадкIалъай бугеб, дагIбадулаб ахIвал-хIалалдаса ворчIизе нух батиялъул бажари цебетIезаби.

10. ХIинкъи гьечIеб, паракъатаб, чорхое (сахлъиялъе) пайдаяб гIумру гьабизе мурад лъей; творческияб хIалтIуде гьира ккезаби, ай творческияб къагIидаялъ хIалтIизе бугеб бажари цебетIезаби; материалиял ва рухIиял бечелъабазул тIалаб-агъаз гьабизе бажари.

Метапредметиял хIасилал

1. ЦIалиялъул мурадал ва масъалаби цере лъезе ва гьел тIуразариялъул къагIидаби ралагьизе бажари.

2. Цебе лъураб масъалаялде ва гьеб масъала тIубазабиялъул шартIазде балагьун, жиндирго цIалиялда рухьарал ишазе къимат кьезеги, гьезда хадуб хал ккезеги, гьезул план гьабизеги бугеб бажари лъугьинаби.

3. Информация кьезе ишараялъулгин символикиял алатаздаса пайда боси.

4. Хурхен гьабиялъул, ай бухьеналъулал ва нахъгIунтIиялъулал масъалаби тIуразе, каламалъул алатал жигаралда хIалтIизари.

5. Информация балагьиялъул (баян кьолел тIахьаздаса), гьеб бакIариялъул, гьелда тIад хIалтIиялъул, гьелъул анализ гьабиялъул, гьеб гIуцIиялъул ва кьеялъул, гьелъул магIна бичIчIизабиялъул батIи-батIиял къагIидаби хIалтIизари.

6. Цере лъурал мурадазда ва масъалабазда рекъон, батIи-батIиял стилалъул ва жанразул текстал бичIчIун цIализе бажари.

7. Цо чIванкъотIарал предметметал дандекквезеги, гьезул анализ ва синтез гьабизеги, гьел гIаммлъизаризеги, кинал ругониги гIаламатаздалъун тIелазде рикьизеги, цоцада релълъинаризеги, гIиллаялъулабгин цIех-

рехалъулаб бухьен чIезабизеги, гьезда тIаса пикру загьир гьабизеги бажари, ай логикиял хIалтIаби гьаризе лъай.

8. Накъиталъе гIахьаллъи гьабулев чиясухъ гIенеккизеги, диалогалъулъ гIахьаллъизеги, батIи-батIиял пикраби рукIиналъе ва щибасул жиндирго хасаб пикру загьир гьабизе ихтияр букIиналъе мукIурлъизеги, жиндирго пикру загьир гьабизеги, гьелъие далил бачинеги разилъи.

9. ГIаммаб мурад цебе лъезеги гьеб тIубазабиялъул нухал ралагьизеги бажари; цадахъ гьабулеб хIалтIи щибасда гьоркьоб бикьизе, къотIи-къай гьабизеги, цадахъаб хIалтIулъ цоцазда хадуб хал ккvезеги, данд рекъон кколеб хIалалъ жиндир ва сверухъ ругезул хьвада-чIвадиялъе къимат кьезеги бажари.

10. Лъилниги рахъ ккечIого, щивас загьир гьабураб пикруги хIисабалде босун, дагIба-рагIи къотIизе бажари.

11. Предметиял ва предметазда гьоркьосел аслиял бичIчIиял лъай.

12. ЦIалулъ жинца кьолел лъикIал яги квешал хIасилазул гIилла бичIчIизеги, нагагьлъун цIалулъ нахъе ккани, гьениса ворчIизеги бажари.

Предметиял хIасилал

1. Россиялда ва Дагъистаналда батIи-батIиял мацIал ва маданиятал рукIинги, гьел цоцада рухьарал рукIинги, мацI щибаб миллаталъул аслу кколеблъиги бичIчIи.

2. МацI миллияб маданияталъул аслуги гIадамал цоцада ричIчIиялъул ва гьезда гьоркьоб бухьен чIезабиялъул алатги кколеблъи цIалдохъабазда бичIчIи; авар мацI Дагъистаналъул пачалихъияб мацI кколеблъиги, гьелъ магIарулазул миллатал цоцада рухьинарулеблъиги лъай.

3. Авар мацIалъул (битIунабиялъул, лексикаялъул, грамматикаялъул, битIунхъваялъул, лъалхъул ишараби лъеялъул) нормабазул ва каламалъул этикаялъул къагIидабазул хIакъалъулъ авалиял баянал лъай.

4. Инсанасул гражданлъи ва гIаммаб культура бихьизабулеб гIаламат хIисабалда битIараб кIалзул ва хъвавул каламалдехун лъикIаб бербалагьи

букIинаби.

5. ЗахIматал гурел текстал гIуцIулаго, бухьеналъулал масъалаби тIуразаризе, дандекколел мацIалъул алатал тIаса рищизеги, цогидазда кIалъалаго, цере лъурал мурадазул, масъалабазул ва мацIалъул алатазул хIисаб гьабизеги бажари.

6. ГъалатIал гьечIеб хъвай-хъвагIаялъ жиндирго культураялъул даража загьир гьабулеблъи бичIчIи; текстал хъвалаго, лъалхъул ишараби лъеялъул ва битIунхъваялъул къагIидабаздаса (правилабаздаса) пайда боси. Хъвараб жоялъул хал гьабизе бажари.

7. Фонетикаялъул ва графикаялъул, лексикаялъул, рагIи лъугьиналъул (морфемикалъул), морфологиялъул ва синтаксисалъул; мацIалъул аслиял бутIабазул, гьезул гIаламатазул ва гьел каламалъулъ хIалтIизариялъул хаслъабазул хIакъалъулъ авалиял баянал лъай.

8. МацIалъул грамматикиял категориял, гьелъул аслиял бутIаби ратIа рахъизе лъаялъул ва гьезул анализ гьабиялъул бажариял лъугьинари.

Курсалъул материал

Каламалъул тайпаби

ГIенеккун (гIинтIамун) рагIараб жо бичIчIи.

ГIадатаб гара-чIвариялъулъ цогидаз бицунеб жоялъул магIна ва мурад бичIчIи. ГIенеккун рагIараб калам данд рекъон кколеб хIалалъ бичIчIи. ПасихIго цIаларал яги художествияб къагIидаялъ рицарал маргьабазул, харбазул ва кучIдузул магIна бичIчIи ва лъурал суалазда рекъон гьезул хIасил бицин. Бицараб маргьаялъул ва хабаралъул хIасилалда тIасан кьурал суалазе жаваб гьаби. АскIов гIодов чIун, хабар-кIалалда вугев чиясул каламалъухъ гIенеккизе бугеб бажари цебетIезаби (ай гьеб каламалъул анализ гьабизеги, данде къотIарун, диалог гьоркьоб къотIизе тунгутIизеги, суалал кьезеги бажари).

Гаргади.

Хурхен гьабиялъул масъала хIасил кьолеб куцалда тIубазабиялъе гIоло

рагIаби ратIа гьаризе, гьезул тартиб хисизе бажари. Предложениялъулъ интонация цIунизе лъай.

БитIунхъвай.

ТIоцебесеб классалда гьал хадусел битIунхъваялъул къагIидабазулгун лъай-хъвай гьабула:

- рагIаби ратIатIун хъвай;
- геминатал ва лабиалиял гьаркьал хIарпаздалъун рихьизари;
- хасал цIаразул бетIералда ва предложениялъул авалалда кIудияб хIарп хъай;
- рагIаби слогалккун цо мухъидаса цоги мухъиде роси;
- предложениялъул ахиралда лъалхъул ишараби.

Калам цебетIезаби.

Тексталъул хIакъалъулъ авалияб бичIчIи. Тексталъулъ предложениял ратIа гьари. Тексталъулъ предложениял цолъизари. ГIенеккун рагIараб ва жинцаго цIалараб текст бичIчIи. Берзулгин сипатиял мисалазул (моделазул) кумекалдалъун каламалъул хIакъалъулъ авалияб бичIчIи лъугьин. Схемазул кумекалдалъун калам магIна бугел бутIабазде биххи. Предложенияздасан бухьараб текст гIуцIи.

Жиндир гIумруялъулъ ккарал лъугьа-бахъиназул, хIаязул хIакъалъулъ, сюжетияб сураталдасан гьитIинабго хабар херхине бажари. БицанкIабазе жавабал кьезе, кучIдул рекIехъе лъазаризе; кицаби, абиял каламалъулъ хIалтIизаризе, рекIехъе лъазарурал кучIдул пасихIго рикIкIине бажари.